

شیخ طوسی ← طوسی، محمدبن حسن

شیخ عباسی، نگارگر دوره صفوی. درباره احوال و زندگی او در تاریخ‌نامه‌ها خبری نیست. اخبار موجود فقط از رقم آثار او به دست آمده است. رقم موزون او این است: «بها گرفت چو گردید شیخ عباسی». انتخاب رقم موزون تقریباً از دهه ۱۰۵۰ متداول شد و شیخ‌عباسی و شفیع‌عباسی* و معین مصور* از نخستین هنرمندانی بودند که از رقم موزون بهره گرفتند (رقم*، بخش رقم در نقاشی). در آثار او تاریخ‌هایی از ۱۰۵۵ تا ۱۰۹۸ دیده می‌شود (ادامه مقاله). پس نسبت «عباسی» به شاه‌عباس دوم (حک: ۱۰۵۲-۱۰۷۷) بازمی‌گردد. این نقاش از هنرمندان صاحب‌منزلی بود که می‌توانستند در رقم خود، نام شاه را بیاورند (رقم*، بخش رقم در نقاشی).

مشخصه اصلی کار شیخ‌عباسی تلفیق عناصر ایرانی و هندی و دکنی و اروپایی است (رقم‌سازی*). این حال‌وهوا با بهرام سفره‌کش، احتمالاً استاد شیخ‌عباسی، به نقاشی دوره صفوی راه یافت؛ نقاشی که فقط دو اثر به تاریخ ۱۰۵۰ از او برجاست و دست‌کم دوره‌ای را در هند گذرانده است (رقم سودآور^۱، ص ۳۶۵؛ کنی^۲، ص ۱۳۶). خلیلی^۳ و همکاران (بخش ۱، ص ۴۶) او را همان بهرام‌عباسی یا بهرام‌فرنگی‌ساز دانسته‌اند که فرزندش هم «جانی‌بن بهرام‌فرنگی‌ساز» رقم می‌زد (رقم شوکین^۴، ص ۴۹). در آثار دوره صفوی، به‌ویژه پیش از دوره شاه‌عباس اول، هیچ ردیابی از این سبک وجود ندارد. شاید بهرام از جمله هنرمندان دکنی باشد که همراه دیگر هنرمندان هندی، همچون پشنداس*، در دوره شاه‌عباس اول به اصفهان رفتند (رقم کریم‌زاده تبریزی، ج ۱، ص ۱۰۱). گویا خود شیخ‌عباسی نیز مانند استادش پیوندی با هند داشته است. به گفته میچل^۵ و زبروسکی^۶ (ص ۲۰۶)، تأثیر شیخ‌عباسی در نقاشی دکن و پس از آن در شمال هند چنان است که می‌توان تصور کرد خود او یا کسانی از پیروان او به دکن مهاجرت کرده باشند. استوارت کری ولش^۷ (ص ۳۲۱) حتی این گمان را مطرح کرده که شاید شیخ‌عباسی و پسرانش کارگاهی در گلکنده داشته‌اند. بسیاری از آثار شیخ‌عباسی، به‌ویژه پرده شاهزاده هندی سوار بر پیل آراسته به تاریخ ۱۰۸۶، در صورت و مضمون آشکارا هندی است (د. ایرانیکا، ذیل «عباسی، شیخ»).

شیخ‌عباسی سه فرزند نقاش داشت. نام دو فرزندش به سیاق دوره صفوی، محمدتقی و علی‌تقی و نام سومی به سیاق

شیخ‌صنعان نزد کردها نیز مشهور است، زیرا چند منظومه عامیانه کردی که «بیت» نامیده می‌شود درباره او بر زبان اقوام گرد جاری است (منظومه کردی شیخ‌صنعان، مقدمه فتاحی قاضی، ص ۲-۵؛ فیضی‌زاده، ص ۱۰۷-۳۱۰). شیخ‌صنعان نزد اقوام ترک‌زبان هم مشهور است و حسین جاوید نمایشنامه‌نویس آذربایجانی نمایشنامه‌ای منظوم به نام شیخ‌صنعان (باکو ۱۹۱۷/۱۳۳۵) را براساس روایت عطار و نیز یک روایت شفاهی رایج در تفلیس سرود (جاوید، حسین*).

در سده سیزدهم، شیخ‌صنعان مدفن و بقعه‌ای در تفلیس، پایتخت گرجستان، داشته که به معبد داوید قدیس مشهور بوده است و این نشانه شهرت او در منطقه تلاقی اسلام و مسیحیت است (عطار، چاپ شفیع کدکنی، همان مقدمه، ص ۲۰۷-۲۰۸، پانویس ۱).

منابع: محمدبن احمد ابیسی، المستطرف فی کل فن مستطرف، چاپ مفید محمد قمیحه، بیروت ۱۹۸۶/۱۴۰۶، چاپ افت قم ۱۳۶۸ ش؛ ابن جوزی، ذم‌الیهوی، چاپ مصطفی عبدالواحد، [قاهره] ۱۹۶۲/۱۳۸۱؛ محمدبن یوسف اهلی شیرازی، کلیات اشعار مولانا اهلی شیرازی، چاپ حامد ربانی، [تهران] ۱۳۴۴ ش؛ تقی پورنامداریان، دیدار با سیمرخ: شعر و عرفان و اندیشه‌های عطار، تهران ۱۳۸۲ ش؛ شمس‌الدین محمد حافظ، دیوان، چاپ پرویز خانلری، تهران ۱۳۶۲ ش؛ عبدالحسین زرین‌کوب، نه شرقی، نه غربی - انسانی، تهران ۱۳۷۸ ش؛ محمدبن محمود زنگی بخاری، زنگی نامه: شش رساله و مقامه و مناظره، چاپ ایرج افشار، تهران ۱۳۷۲ ش؛ احمد سودی، شرح سودی بر حافظ، ترجمه عصمت ستارزاده، تهران ۱۳۶۶ ش؛ شاه‌نعمت‌الله ولی، کلیات اشعار شاه‌نعمت‌الله ولی، چاپ جواد نوربخش، تهران ۱۳۶۹ ش؛ محمدبن ابراهیم عطار، دیوان، چاپ مهدی مدلیتی و مهران افشاری، تهران ۱۳۹۲ ش؛ همو، منطق‌الطیر، چاپ محمدرضا شفیع کدکنی، تهران ۱۳۸۳ ش؛ همان: منطق‌الطیر: مقامات‌الطیور، چاپ صادق گوهرین، تهران ۱۳۴۲ ش؛ بدیع‌الزمان فروزانفر، شرح احوال و نقد و تحلیل آثار شیخ‌فریدالدین محمد عطار نیشابوری، تهران ۱۳۷۴ ش؛ طه فیضی‌زاده، درباره داستان عارفانه شیخ‌صنعان، تبریز ۱۳۶۵ ش؛ علی‌بن نصیر قاسم انوار، کلیات قاسم انوار، چاپ سعید نفیسی، تهران ۱۳۳۷ ش؛ منتخب روزن‌المجالس، در دو رساله فارسی کهن در تصوف، چاپ احمدعلی رجائی، تهران: دانشگاه تهران، ۱۳۵۴ ش؛ منظومه کردی شیخ‌صنعان، ضبط و ترجمه و توضیح از قادر فتاحی قاضی، تبریز: دانشگاه تبریز، دانشکده ادبیات، ۱۳۴۶ ش؛ مجتبی مینوی، «از خزاین ترکیه»، مجله دانشکده ادبیات دانشگاه تهران، سال ۸، ش ۳ (فروردین ۱۳۴۰)؛ هومن یوسف‌دهی، حکایت عشق صنعان، تهران ۱۳۸۱ ش.

/ مهران افشاری /

1. Soudavar
2. Canby
3. Khalili
4. Stehoukine
5. Michell
6. Zebrowski
7. Stuart Cary Welch